

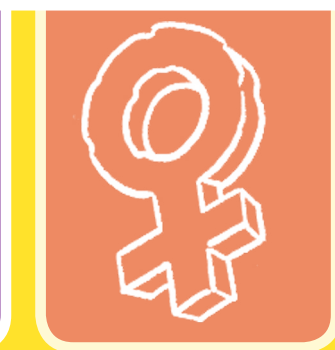
#DEFYHATENOW

FIELD GUIDE

**Social Media Hate
Speech Mitigation
Ethiopia**

MOOJULA 2FFAA

SECOND EDITION 2025

<https://defyhatenow.org>
ethiopia@defyhatenow.org

©2025 r0g_agency for open culture and critical transformation gGmbH Berlin
Yaad-rimee: r0g_agency gGmbH Barliin, Isteefan Koovaats fi Suuzaan Beeliinghaawusen

Qajeelfama Dirree Arkiteektoota: Kendi Gikunda

Qajeelfama Dirree Barreessitoota + Gulaaltota: Kaarooliin Paatriik, Keendi Gikunda fi Saaraa Budarz

Hogganaa Biyyaa Itoophiyaa: Biruk Mazgebuu

Qajeelfama Dirree Gorsitoota Gulaalaa Haala Waliigalaa: Eden Bariihun, Abeeseloom Saamson, Rihooobot Ayyaalew, Maatiyaas Asaffaa fi Yemissiraach Yetnabbark

Yaad-rimee Tapha Qajeelfama Dirree: Jodi Rose fi Yemissiraach Yetnabbark

Dizaayinii fi Haala Qajeelfama Dirree: Yemissiraach Yetnabbark

Qajeelfama Dirree Itoophiyaa, A2-Poostaroota fi Dizaayinii Tapha: Yemissiraach Yetnabbark

Qajeelfama Dirree Hogganaa Gamaaggama Hiriya: Yibalxaal Assafaa

Qajeelfama Dirree Gamaaggamtoota Hiriya Haala Waliigalaa: Mohaammad Alii, Hiwoot Ashannaafii, Abeel Yoonas, Tasfaayee Yimar, Anteenaa Seefuu, Abdurazaaq Nasiroo, Qonjiit Zawudee, Eden Worqaalammaahu, Tamasgeen Biradaa, Asaffaash Katamaa, Saaraa Gazaahegn (MD), Salaam Gabramadihin, Elilltaa Mollaa fi Haannaa Admaasuu

Deggaraa Hikkaa To'annaa Dirree: Afaan oromoo_Balchaa Birbissa Jimaa, Afaan Tigriiffaa_Hayilamalakoot Taadasaa, Afaan Amaaraa_Teediroos Alamaayyoo

Hiika: Salaam Tajaajila Hiikkaa fi Barreessaa Nagaash kan hoogganamu Fiqrasillaassee Yemaanee, Tasammaa Baqqalaa fi Xilaahun Shawaayee

#defyhatenow Qajeelfamni Dirree Haasaa Jibbiinsaa Salphisuu Miidiyaa Hawaasaa Hayyama Idil-addunyaa “Creative Commons Attribution- ShareAlike 4.0” jalatti hayyamameera.

Sochi hash tag waraana haasa’a jibbinsa walqunnamntti hawasummaa, dhaabuu walta’insaa ejensii r0g, jijjirama xiyyeffanna aadaa gGmH Berlin, waltainsaa Itoophiyaa wajjin, deegarsa bakka bu’oota waltainsa Irooppa irraa argameen.

Print ISBN: 978-3-949253-12-6
EBook ISBN: 978-3-949253-13-3

Itoophiyaa, Maxxansa Lammaffaa, 2017

#defyhatenow

<https://defyhatenow.org/ethiopia/>

<https://www.facebook.com/defyhatenowethiopia/>

https://www.instagram.com/defyhatenow_ethiopia/

Seensa Gabaabaa

Akka nama seenaa himaa fi shaampiyoonaa mirga dijitaalaa, hammatamuu dijitaalaa fi hirmaannaa hariiroo hawaasaa Afrikaatti eenyummaan filannoo, amanamummaa fi hawaasa keenya akkamitti akka bocu Baay'ee nan dinqisiifadha. Miidiyaa, taatota hawaasa siivikii fi dargaggoota waliin hojjechuun eenyummaan akkamitti boonicha, miira ofii fi kaayyoo akka argamsiisu mul'isee jira. Itti yaadanii ykn wallaalummaan yeroo itti fayyadaman haala sirreessuun hin danda'amneen addaan baasuu, of keessaa baasuu fi kakaasuu hordofsiisuu ni danda'a.

Yeroo nagaa eenyummaan haala ijaarama hawaasaa kan cimsu yoo ta'u, yeroo waldhabdee ummata tokko adda baasuu fi meeshaa waraanaa gochuuf kan danda'uudha.

Qajeelfamni Adda Baasa Haasaa Jibbiinsaa Miidiyaa Hawaasaa #defyhatenow'n Itoophiyaa addunyaa tasa intarneetii giddu galeessa godhate keessatti waliin jiraachuuf rakkachaa jirtutti fakkaatee mul'ata. Yaad-rimeen eenyummaa fi gaaffiiwwan dubbisuu fi barreessuu odeeffannoo miidiyaa irratti walitti dhufeenya waldhabdee, toora interneetii fi toora interneetiin ala jiru irratti gaaffii dhuunfaa fi siyaasaa gadi fageenyaan kaasu.

Qajeelfamni dirree wantoota xixiqqoo walxaxiinsi kun fidu irraa hin fagaatu. Eenyummaan dhaloota irraa kaasee, karaa maatii, hawaasa, aadaa, amantii, afaanii fi barnoota akkamitti akka uumamu

fi kun hundi bara kana keessatti miidiyaa hawaasaa fi interneetiitiin dhiibbaa hin haalamne kan qabun ta'uu isaa qorata. Ogummaa fi nageenya ijaaruu gidduutti walqunnamtiiwwan ni uuma, Miidhaa Koorniyaa irratti bu'uureffate salphisuuf daandii abdii qabu kan banu yoo ta'u gaaffilee fayyaa sammuu waliin walqabatan ni ilaala. Qaamni ijoo mala kanaa qooda fudhattootaa fi qabeenya adda addaa nagaa guddisuuf barbaachisaniif beekamtii kennuu isaati. Qajeelfamni kun hoggantoota hawaasaa (jaarsolii, geggeessitoota amantii, geggeessitoota dargaggootaa) fi dandeettii itti fayyadama miidiyaa fi odeeffannoo haasawa jibbiinsaa, Odeeffannoo sobaa fi kaka'umsa keessumaa addunyaa dijitaalaa har'aa keessatti bakka miidhaa toora interneetii irratti gahu bu'aa jireenya dhugaa qabu keessatti adda baasuuf akka furmaataatti cimsee ibsa.

Dargaggoonni interneetii irratti yeroo kamiyyuu caalaa humna waan qabaniif gaarummaaf itti fayyadamuu qabu. Akka kitaaba qajeelfamaatti ergamtoota jijjiirama marii gaggeessuu fi egeree hunda hammate irra deebi'anii yaaduuf sochao'anii fi dandeettii addaa qaban ta'uu isaanii ibsameera. Aartiin akka aadaa isaatti miidhaa irraa fayyuuf, of ibsuu fi waldhabdee booda gara laafinaaf meeshaa hin cimaa ta'ee jira.

Tiyaatira, seenaa himuu, muuziqaa fi aartiin agarsiisa shaakala kalaqaa fi iddoowwan bakka gurgurtaa caalaa itti fayyadamaniidha. Araara buusuu fi hawaasa miidhame deebisanii ijaaruuf meeshaalee barbaachisoodha.

Beekumsi naannoo, itti gaafatamummaan dijitaalaa fi hawaasni jibbaa fi odeeffannoo sobaa irr

Contents

8	01 Eenyummaa	50	03 Miidhaawwan Sababa Koorniyaatiin Raawwatama
10	Eenyummaa Haala Nageenyaa fi Waldhabdee	52	Yaadota Bu’uura Miidhaawwan Sababa Koorniyaatiin
	Keessatti Hubachuu		Raawwatamanii (GBV)
11	1. Seensaa fi Hiikkaa	53	1. Seensaa
11	2. Eenyummaa fi Ijaarsa Isaa	53	1.1 Miidhaawwan Sababa Koorniyaan Raawwatamaan (GBV)
14	2.1 Bu’uura Eenyummaa Hawaasummaa	53	1.2 Moodeela Ikoolojii
15	2.2 Qabeenya Dabalataa	54	2. Miidhaawwan Sababa Koorniyaan Raawwatamaan Hubachuu
15	3. Eenyummaa fi Waldhabdee		2.1 Itoophiyaa Keessatti Miidhaawwan Sababa Koorniyaan
16	3.1 Eenyummaa Akka Sabaatti Fudhachuu		Raawwatamaan (GBV)
17	3.2 Federaalizimii Sab-daneessaa fi Wal-dhabdee	57	2.2 Gahee Koorniyaa fi Ilaalcha Koorniyaa Akka Itoophiyaatti
18	3.3 Waldhabdee Sababa Eenyummaatiin Dhufu	62	2.3 Itoophiyaa Keessatti Dhimmoota Dhugaa Miidhaawwan
18	3.4 Osoo Hin Beekiin Nama Irraatti Ka’uu		Sababa Koorniyaatiin Raawwatamanii (GBV)
19	3.5 Piraamidii Jibbiinsaa	64	3. Bu’uuraalee Seeraa fi Imaammataa Miidhaawwan Koorniyaa
21	3.6 Itoophiyaa Keessatti Sababoota Waldhabdee Eenyummaa	66	3.1 Miidhaa Koorniyaa Irratti Hundaa’ee (GBV) Furuu
	Waliin Walqabatan	68	4. Miidhaa Koorniyaa Irratti Bu’uureffatuu (GBV) fi Waldhabdee
23	4. Eenyummaa, Ijaarsa Nageenyaa fi Araara	69	4.1 Qo’annoo dhimmaa: Waldhabdee Itoophiyaa Keessatti Haala Miidhaa
23	4.1 Gahee Marii Hiika Qabeesssa Garee Gidduutti Raawwatamu		Koorniyaa Irratti Bu’uureffatee (GBV)
25	4.2 Gahee Hooggantoota Hawaasaa	71	5. Miidhaawwan Koorniyaa Irratti Hundaa'an Kan Teeknooloojiin Haala
27	4.3 Yaada Imaammataa		Mija'ataa Umeef (TFGBV)
		71	5.1 Hiikkaa fi Gosoota
		71	5.2 Teeknooloojiiwwan Dijitaalaa Miidhaa Koorniyaa Irrati Bu’uureffate
			Babal’isuu Isaanii
		72	5.3 Odeeffannoo Sobaa Koorniyaa
		74	5.4 Walitti Dhufeenya Miidhaa Koorniyaa Irratti Bu’uureffatee, Miidhaa
			Koorniyaa Irratti Bu’uureffate Kan Teeknooloojiin Haala Mijeessee fi
			Odeeffannoo sobaa Saalaa
		74	5.5 Dhimma Yaada: Itoophiyaa Keessatti Walitti Dhufeenya Miidhaa
			Koorniyaa Irratti Bu’uureffatee, Miidhaa Koorniyaa Irratti Bu’uureffat Kan
			Teeknooloojiin Haala Mijeessee fi Odeeffannoo sobaa Saalaa
		75	5.6 Tooftaalee Giddu-Galeessa Waliigala Miidha Koorniyaa Hambisan
		75	6. Miidhaawwan Koorniyaa Irratti Bu’uureffatu Ittisuu
		76	6.1 Mala Miidhaa Koorniyaa Irratti Bu’uureffateef Furmaata Itti Kennan
28	02 Fayyaa Sammuu fi Miidhaa Yaaluu	80	Yaadannoo Qindeessaa
30	Yaadaawwanii fi Miirawwan Keenya Hubachuu	80	1. Leenjii Qindeessuu
31	1. Kaayyoo Boqonna		

01

Eenyummaa

Eenyummaa Haala Nageenyaa fi Waldhabdee Keessatti Hubachuu

Qabiyyee

- 8 Kaayyoo Boqonnaa
- 9 Seensaa fi Hiikkaa
- 9 Eenyummaa fi ijaarsa Isaa
- 13 Eenyummaa fi Waldhabdee
- 21 Eenyummaa, Ijaarsa Nageenyaa fi Araara

Kaayyoo Boqonnaa

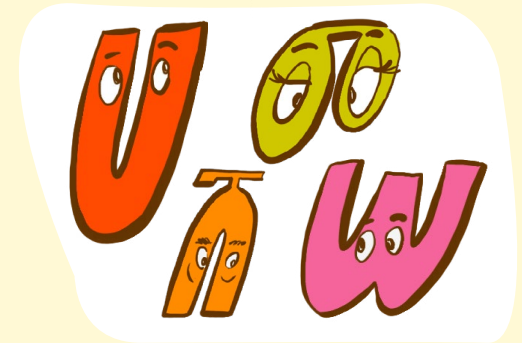
Xumura boqonnaa kanaa irratti eenyummaan akkamitti saba, amantii, afaanii fi naannoo wajjin akka walqabatu, namoonni akkamitti akka ofii isaanii fi namoota biroo itti ilaalan ni boccu akkasumas eenyummaan kun haala adda addaa keessatti akkamitti akka jijjiiramu hubachuu ni dandeessu.

Dabalataanis nagaa fi waldhabdee irratti dhiibbaa akkamii akka qabu ni barattu. Ibsaaleen akka agarsiistuu Eenyummaa Hawaasaa eenyummaan keenya hedduun akkamitti akka wal-irra bu'an kan isinitti agarsiisaniidha. Kanuma waliin, Piraamidiin Jibbaa, loogiiin xixiqqoo, kan akka ilaalcha dogoggoraa ykn qoosaa, yoo callifamee dhiifame gara Miidhaatti guddachuu akka danda'u agarsiisa. Nagaa ijaaruu jechuun jal'ina darbeef beekamtii kennuu dhiisuu, seeneffama hunda hammate guddisuu fi mariidhaaf iddoo kennu jechuudha. Humna eenyummaa hubachuu fi loogii dafanii furuun gara araaraa fi nagaa gara fuulduraatiif hojjechuu dandeenya.

1. SEENSAA FI HIIKKAA

Eenyummaan tuuta amala, amantaa fi amala addaa nama ykn garee tokko kan ibsudha. Ilaalcha dhuunfaa fi hawaasummaa kan hammatu fi akkaataa namoonni dhuunfaa ofii isaanii fi namoota biroo itti ilaalan kan agarsiisudha.

Innis qabiyye namoonnii ittin of ibsaan (qabiyyee Ibsituu) fi qabiyyee namoonnii ittin qaama biroo ibsan (ilaalachaa dhugaa namonnii halaa argama baayoloojii keetii ykn hawaasummaa irraa ka'uun qabataniidha) qaba. Innis wantoota aadaa, saba, gosa, amantii, saalaa fi hawaas-dinagdee kan hammatedha.

Eenyummaan amala, walqunnamtii fi caasaa hawaasaa irratti dhiibbaa qaba. Haala Itiyoophiyaa keessatti yeroo baay'ee eenyummaan madda tokkummaa fi qoqqoodinsaa ta'uun, waldhabdee seenaa fi ammaa keessatti gahee olaanaa taphachaa tureera. Boqonnaan kun eenyummaa, haalaa ijaarsa isaa fi gahee inni waldhabdee keessatti qabu irratti xiinxaluudhaan wal hubannoo fi nagaa guddisuuf kan akeekedha.

2. EENYUMMAA FI IJAARSA ISAA

Eenyummaan bal'aa fi gama hedduu kan ilaallamuudha. Namni ykn gareen tokko yeroo tokkotti eenyummaa hedduu of keessaa qabaachuu danda'a. Eenyummaa gara waan tokkotti fiduun sal

- Warri garee maatii keenyaa ta'an ni jiru, kanneen hin taanes jiru.
- Ijoolleen nuti waliin taphannu, ijoolleen nuti waliin hin taphanne ni jiru.
- Namoonni ganda keenyaa fi kanneen gandoota biroo ta'an jiru.
- Namoonni tokko tokko hordofaa amantii keenyaa yoo ta'an, kaan immoo amantii biroo kan hordofaniidha.
- Namoonni beekaa jennee ilaallu jiru, kanneen biroo immoo beekaa akka hin tanee amananna.

Tarreen kun itti fufa.

Yeroo hunda gareewwan akkanaa sammuu keenya keessatti ni uumna: nu fi isaan akkasumas namoota biroo.

Amantiiwwan, saboonni, gosoonni, afaanonni hundinuu akkaataa addunyaa kana ittiin ilaalan kana uumuu fi cimsuuf hojjetu. Akkaataan yaaduu kun salphaatti dhufuu kan danda'uudha. Eenyummaa garee ofii jaallachuun sirrii ta'us eenyummaa adda addaa irratti hundaa'uun namoota biroo ofirraa faggeessuun namoota dhuunfaa ykn garee gidduutti waaligaltee dhabuu fi waldhabdee uumuu danda'a. Maalif yoo jennee Sababni isaas namootni nu irraa ykn garee keenya irraa baay'ee adda ta'anii fi faallaa ta'an jiru jennee yoo yaadne haala sirrii hin taaneen keessummeessuuf baay'ee salphaadha.

Garuu oduu gammachiisaatu jira! Eenyummaa ofii keenyaa fi namoota biroo irratti yoo yaadnu garaagarummaa bira darbee waan waloo keenya hubanna. Kana jechuun akkaataa yaada nu-fi-isaan jedhu fudhachuu hin qabnu jechuudha. Irraa caalaa waan waliin qabnu irratti xiyyeeffannee garaagarummaa keenya miidhagina keenyaaf taasisuu ni dandeenya.

IBSA: Walfakkeenya keenyaa fi namummaa waliin qabnu irraatti xiyyeeffannoo yoo daballee garaagarummaa jiru dinqisiifachuudhaan nagaadhaan jiraachuu dandeenya.

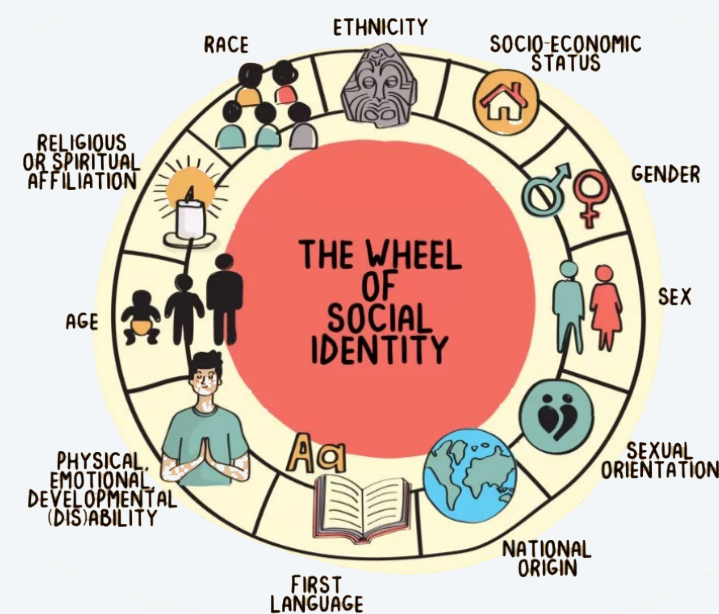
Namoota armaan gadii ilaaluun gaaffilee marii armaan gadii irraatti yaada keessaan kaasaa.

- Nama A: Dubartii Musliimaa, barattuu mahandisaa Sooftiweerii (software engineering) kan gama Olaayiniitiin aktivistii nagaa (online activism) jedhamuun beekamtu, magaalaa daangaa Affaar fi Tigraay gidduu jiraattu.	dhalatee fi guddatee kan Afaan Amaaraa qofa dubbatu.
- Nama B: Barsiisaa Yuunivarsiitii / lecturer/ dhiira afaan Amaaraa, Afaan Oromoo fi afaan Tigraay dabalatee afaanota jaha sirritti beeku.	- Nama F: Finfinnee Kutaa Magaalaa Boolee irraa nama Afaan Amaaraa fi afaan guraagee dubbatu.
- Nama C: Falmataa mirga namoomaa Paan Afrikaa kan magaalaa Dasee Keessaa jiraatu.	- Nama G: Finfinnee Kutaa Magaalaa Yekkaa irraa nama Afaan Oromoo fi Afaan Amaaraa sirriitti beeku.
- Nama D: Piroofeesara Yuunivarsiitii ka'umsi isaa magaalaa Gaambeellaa ta'ee fi waggaa 15 Harar keessaa jiraate.	- Nama H: Dippilomaatii Jibuutii Dirree Dawaa fi Magaalaa Jibuutii gidduu jiraatu.
- Nama E: Nama magaalaa Ffinnee kutaa magaalaa Qirqoos Keessaatti	- Nama I: Baqataa Somaalee waggaa 20f Boolee Madihaani'alamii keessaa jiratee fi afaan Amaaraa muraasa dubbatu.
	- Nama J: Nama wallagaatti dhal

2.1 Bu'uuraa Eenyummaa Hawaasummaa

Bu'uuraleen eenyummaa hawaasummaa eenyummaan wantoota walfakkaatoo hedduu akka of keessaa qabu hubachuuf ni gargaaru. Eenyummaa waliin qaban hubachuun hubannoo guddisuu fi waldhabdee hir'isuu danda'a.

Eenyummaa akka waan tokkootti osoo hin taane, akka waan baay'ee irraa ijaarameetti yaaduudhaan, kanneen yeroo baay'ee garee keenya keessaa miti jennee yaadnu dabalatee namoota biroo wajjin wantoota wal nu fakkeessan salphaatti argachuu dandeenya.

Diyaagiraamiin kun geengoo kutaalee garagaratti qoodame kan qabu yoo ta'u tokkoon tokkoon isaanii haala eenyummaa keenyaa kan bakka bu'anidha. Wantoonni baay'een maddaa eenyummaa keenya akka ta'an beekamaadha, garuu kunniin wantoota waliigalaa keessaa muraasadha.

Marsaa eenyummaa hawwasaa

SHAAKALA

- **Calaqqee Dhuunfaa:** Hirmaattonni saba, amantii, afaan, sadarkaa hawaasummaa, umurii fi saala isaanii hubachuun bu'uuraa Eenyummaa Hawaasummaa ibsanii xummuru.
- **Marii Garee:** Garee xixiqqoo keessatti hirmaattonni wantoota eenyummaa isaaniif baay'ee barbaachisoo eenyuu waajjin akka qooddatanii fi wantoota isaan walfakkeessaan adda baasu.
- **Ibsa:** Eenyummaa waliinii irratti xiyyeeffachuun akkamitti qoqqoodinsa hir'isuu fi nagaa ijaaruu akka danda'amu irratti mari'achuun.e.
- **Haaromsuu:** Eenyummaa yeroo ibsinu maaltu ilaalamuu qaba?

2.2 Qabeenya Dabalataa

Eenyummaa, eenyummaa ofii, eenyummaa hawaasaa, aadaa, saba, waldhabdee, waldhabdee dhaloota gidduu, waldhabdee hawaasummaa, eenyummaa akka sabaatti ilaaluu

Ethnic Identity and Conflict

Elements of Identity in Conflict

Culture and Conflict

3. EENYUMMAA FI WALDHABDEE

Seenaa fi qabiyyee

Federaalizimiin sab-daneessaa Itoophiyaa bara 1991 kufaatii mootummaa dargiin booda hundeeffame, r

Itoophiyaa har'aa keessatti waldhabdeen sadarkaa namoota gidduu, garee keessatti, garee gidduutti fi sadarkaa idil-addunyaa dabalatee sadarkaa adda addaatti mul'ateera. Dorgommii qabeenya, garaagarummaa ilaalchaa, komii seenaa, madaalliin itti fayyadama aangoo jiraachuu dhabuu fi sodaa gama eenyummaatiin jiru dabalatee wantootni hedduun kana kan kakaasan ta'uu ibsameera.

DABALATA BARACHUU: Federaalizimiin sirna mootummaa aangoo giddu galeessaa fi mootummoota naannoo xixiqqaa gidduutti qoodamudha. Federaalizimiin naannoleen qaama biyya guddittii ta'anii dhimma isaanii tokko tokko kan akka murtii barnootaa ykn afaan hojii ilaalchisee kennamu akka bulchan ni hayyama. Mootummoonni federaalaa Arjentiinaa, Kaanaadaa, Jarmanii fi Afrikaa Kibbaa of keessatti qabatu.

3.1 Eenyummaa Akka Sabaatti Fudhachuu

Hedduun isaanii federaalizimii sabummaa fudhachuun eenyummaa biyyaalessaa caalaa eenyummaa sabaa irratti xiyyeeffannoo guddaa akka kennu taasiseera jedhu, kunis taatee enyumama akka sabaatti fudhachuu jedhamuun waamamuudha.

Karaaleen kunneen kan Itoophiyaa keessatti mul'achuu danda'an muraasni kunooti:

- Dhaloonni dargaggootaa eenyummaa biyyaalessaa isaanii caalaa saba isaaniitiin adda baafamuuf carraan isaanii guddaadha.
- Sabummaan gareewwan siyaasaa fi hawaasummaa tokko tokkoof sababa sochii fi gurmaa'inaa olaanaa ta'eera.

3.2 Federaalizimii Sab-daneessaa fi Wal-dhabdee

Federaalizimiin sabaa fi sablammootaa garee xinnaa dhiibaman humneessuu fi walitti bu'iinsa hir'isuuf kan kaayyeffate yoo ta'u karaa hedduudhaan waldhabdeen garee/sabaa gidduutti uumamu akka hammaatu gumaacheera.

Federaalizimiin sab-daneessaa kallattiinis ta'e al-kallattiin walitti bu'iinsa keessatti akkamitti akka hirmaate kan agarsiisan haalawwan muraasni kunooti.

- Waldhabdeen eenyummaa irratti hundaa'e kan qoodamiinsa siyaasaa fi hawaasummaa waliin wal-qabate waggoota kurnan darban keessatti hammaatee Miidhaa fi buqqa'iinsa lammiilee Itoophiyaa miliyoonaan lakkaa'aman geessiseera. Itoophiyaatti namoota biyya keessaa buqqa'an miliyoona 4.4 keessaa walakkaan ol sababa walitti bu'iinsaan qe'ee isaanii gadhiisaniiru.
- Dhaabbileen siyaasaa gurguddoon biyyattii irra caalaan isaanii sabaan kan gurmaa'an yoo ta'u sabummaan siyaasaa baay'ee dabaleera. Qoodinsi kun walshakkii fi jijjiirama waa'ee sabummaa to'annaa ala ta'uu danda'u horateera.
- Hiika sabaa isa jalqabaa irratti hundaa'uun seeneffamni "keessaa" ykn "alaa" jedhu dabalaa dhufeera, kunis bakka hedduutti namoota "qubattoota" gidduutti ykn irratti Miidhaa uumuun, mirga siyaasaa isaanii kan miidhu, dhiibuu, loogii fi yeroo tokko tokko Miidhaa uumuuf sababa ta'eera.
- Sirnichi qabeenya mootummaa sabaa fi sablammootaatiin dorgommii uumuun daangaa naannoo fi qabeenya dinagdee irratti gara waldhabdeetti akka galamuu taasiseera.

3.3 Waldhabdee Sababa Eenyummaatiin Dhufu

Eenyummaan sabaa kan agarsiisu miira namni dhuunfaa tokko saba murtaa'e tokko keessaatti qabu yoo ta'u kunis amala waliinii kan akka hambaa aadaa fi seenaa, sabummaa, amantii, afaan ykn bakka jireenyaa teessuma lafaa irratti hundaa'e fa'a. Haala Itiyoophiyaa keessatti eenyummaan sabaa leensii jalqabaa qabeenya argachuu, bakka bu'ummaa siyaasaa fi haali hawaasummaa ittiin ilaalamu ta'eera. Xiyyeeffannaan garmalee saba irratti kennamu dorgommii garee gidduutti taasifamu olkaasuu qofa osoo hin taane gochaalee seeraan ala ta'an guddiseera, namoonni dhuunfaa naannoo isaanii keessatti "warroota keessaa/keenya" ykn "warroota alaa/keenya kan hin taane" jedhamanii ramadamu. Namoonnii tokko tokko waldhabdee sabaatiif sabummaan

komatamuu hin danda'u garuu namoota siyaasaa ofi barbaaduu keessatti eenyummaa sabaa siyaasa taasisaniidha jechuun qeequ. Bu'uurri caasaa kun waldhabdee naannoo, falmii daangaa fi gareewwan xixxiqqoon akka ormatti/gandaatti ilaalamuun guddachaa akkaa dhufuuf gummacha qaba. Waggoota dhihoo darban keessatti Itiyoophiyaan komii eenyummaan walqabatan irraa waldhabdee maddee guddaa keessummeessite jirti. Seenaa irra deebiin hiikuun, dorgommii qabeenya hanqina qabuu fi sochiin siyaasaa Sabummaa irratti hundaa'e waldhabdee daran hammeessee jira. Miidiyaan hawaasaa jiraachuun immoo qoqqoodinsa kana daran cimsee, haasaa jibbiinsaa fi dubbii nama kakaasuu fi waldhabdee akka hammattuuf waltajjii ta'eera.

3.4 Osoo hin beekiin nama irraatti ka'uu

Hawaasni yeroo baay'ee saba, amantii fi aadaa adda addaa irraa ijaarama.

Yeroo tokko tokko gareewwan kun akka waan wal hin madaalleetti kan haas'amu ni dhagahama. Yeroo baay'ee kunniin sababa seenaa, hambaa koloneeffannaa ykn taateewwan dhiheenya kanaa irraa kan ka'aniidha. Sodaan waldhabdee fiduu danda'a.

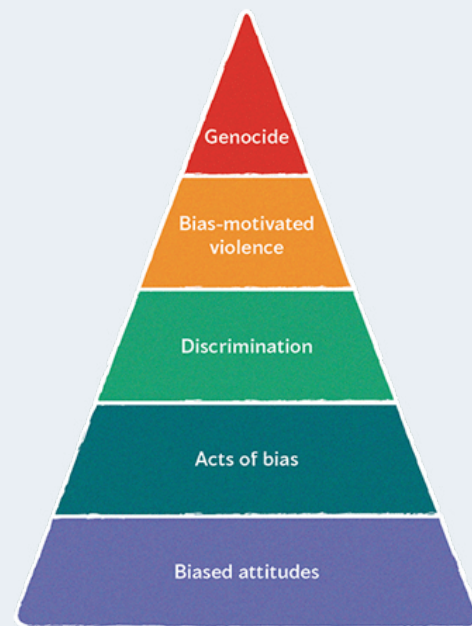
Yeroo baayyee wantoota eenyummaa keenya ta'anii fi hawaasa keessatti garee biraatiin xiyyeeffannoo argatan ni beekna. Eenyummaan keenya walqunnamtii tokko- tokkoon akkasumas sadarkaa naannoo fi biyyaatti qormaataaaf kan saaxilamee ykn sodaan akka nutti dhaga'amu taasisuu kan danda'uudha.

Kanaaf namoota garee keenya keessa jiran jaallachuu malee namoota garee biraa irraa dhufan akka hin jaallanne taanee jirra. Amalli kun loogummaa jedhama, loogii nama tokkoof ykn garee tokkoof raawwatamuudha.

Ogeessi xiin-sammuu beekamaan Gordon Allport, loogiin akka gocha cimaa dabalaa dhufeetti ilaalamuu akka danda'u argisiiseera. Gochoonni kun gocha salphaa nama tokko jaallachuu dhabuu irraa kaasee hanga nama tokko irraa fagaachuu, dhiibuu, miidhaa qaamaa fi duguuggaa sanyii illee ni hammata.

Fakkeenya duguuggaa sanyii jaarraa 20ffaa keessa raawwataman yoo ilaalle waggoota muraasa

Akkuma piraamidii sadarkaaleen gubbaa irraa jiran sadarkaa gadiitiin deeggaramu. Namoonni ykn dhaabbileen amala sadarkaa gadii irratti argaman akka fudhatama qabuutti ykn “Baratamaa”tti yoo ilaalan amallii kun sadarkaa itti aanutti caalaatti fudhatama argata.

Piraamidiin Jibbiinsaa akkamitti miidhaan fi duguuggaan sanyii gochoota amala hamaa kan akka loogii fi doorsisa sadarkaa gadii piraamidii keessatti ibsaman irratti ka'uun akka raawwatamu agarsiisa.

Piraamidii Jibbiinsaa

GAFFIIWWAN ILAALLAMUU QABAN

Hundi keenya hamma tokko gochaalee Piraamidii Jibbiinsaa irratti ibsamaan irraatti hirmaachuu keenya beekuun barbaachisaa dha.

Gocha keenya darbe irratti amanamummaa guddaa yoo qabannee fi caallatti hojii sireeffamaa hojjechuu dandeenye jibba caallattii mormuun gaarummaa fi nagaa babal'isuu irratti waan fooyyee qabu raawwachuu ni dandeenya.

- Sadarkaa adda addaatti gochoonni raawwadhe jettee amantu maal fa'adha?
- Isaan bakka buusuuf maal gochuu dandeessa?
 - ° Lammata akka isaan hin raawwanne waadaa seenuu ni dandeessaa?
 - ° Nama miite tokko dhiifama gaafachuu ni dandeessaa?
 - ° Nagaa babal'isuu irratti hojjechuuf filannoowwan biroo maal eeruu dandeessa?
 - ° Guddinni kee, aadaan kee fi amantiin kee muuxannoo loogii qabduuf akkamitti gumaacha godhe?

3.6 Itoophiyaa Keessatti Sababoota Waldhabdee Eenyummaa Waliin Walqabatan

- Dorgommiin qabeenya naannoo akkaa Sabaatti taasifamu yeroo baayyee waldhabdeen lafa, bishaanii fi carraa dinagdee irratti akka uumamu taasisa.
- Sabummaa akka meeshaa sochii siyaasaatti too'achuu, hoggantoonni eenyummaa sabaa fayyadamuun deeggarsa walitti qabuu fi aangoo cimsuu.
- Daangaa naannoo irratti waldhabdee irra deddeebi'amee uumamu, naannoleen/hawaasni tokko tokko naannoowwan walmorkii qaban waliin hidhata seenaa ykn aadaa akka qaban waan himaniif.
- Mirga lammummaa sabaa gadi buusuun, naannolee keessatti gosoota ummatoota "angoo qabanii" fi "angoo hin qabne " uumuun, yeroo baayyee ummata baay'ina xiqqaa qaban baay'ee dhiibuu.
- Sababa barruu seenaa wal faallessu barreessuu irraa kan ka'e namootaaf Mammaaksa kennuu, seenaa gosaa fayidaa siyaasa ofiitiif irra deebi'anii bocuu fi irra deebi'anii hiikuu.

HUBACHIISA: Qorannoon akka agarsiisutti biyyoota sabaan qoqqoodaman keessatti ilaalchi sabummaa lammiileen pOgummaa saba isaaniif akka sagalee kennan kan kakaasu yoo ta'u kunis biyyaa keessaatti komiin sab

isaaniis baay'ee hoo'e. K fi C'n ilaalcha faallaa kan qaban yoo ta'u gidduu isaanitti falmii hammachaa deeme.

Piroofeesara yunivarsiitii kan ta'an Dr. D imala hojii gabaabaa gara Dirree Dawaaatti gochaa kan turan yoo ta'u yeroo sanatti mana bunaa sana turan. Falmii kana dhaga'uun Dr. D murtee mootummaa UK kanaaf deeggarsa isaanii ibsan. K'n miiraa aarii keessaa galuun Dr. D xiqqeessuu jalqabe, "Garbicha" (jecha xiqqeessuu) jedhee waamuu jalqabe. Falmiin afaaniin uumame dafee gara walitti bu'iinsa qaamaatti jijjiirame.

H'n bakka sana ga'ee gidduu seenuuf yaale Kan nama gaddisiisu garuu Miidhaa uumame keessatti akka tasaa Dr. D'dhaan miidhaan gaddisinaan irra gahee, H'n miidhaa isaatiin mo'ammee boruumtaa isaa hospitaala keessatti du'e.

GAFFILEE MARI

- **Sababoota Hundee ta'an:** Wantoonni bu'uraa Waldhabdeen kun akka hammaatu taasisaan maal fa'aa?
- **Dhimmoota:** Eenyummaan, komiin seenaa fi ilaalchi dogoggoraa akkamitti gahee taphate?
- **Dhiibbaa:** Bu'aan battalaa fi yeroo dheeraa taatee kanaa maal ture?
- **Bulchiinsa Waldhabdee:** Osoo K, C ykn Dr. D taatee akkamitti haalichi akka hin hammannee gochuu dandeessa turte?
- **Barnoota Baratame:** Hawaasni gara fuulduraatti walitti bu'iinsa akkasii ittisuuf tooftaalee akkamii fayyadamuu qabu?

HUBANNOO DABALATAAF: Xiinxalli waldhabdee sirnaa qo'annoo waa'ee sababoota, qooda fudhattootaa fi jijjiraamuu waldhabdee qorachuudha. Waldhabdeen kamiyyuu yeroo nu mudatu xiinxala waldhabdee sirrii ta'e gaggeessuun maalummaa isaa, sababa isaa, qooda fudhattoota isaa fi kkf osoo hin hubatin gidduu lixuu murteessuuf ariifachuu hin qabnu.

4. EENYUMMAA, IJAARSA NAGEENYAA FI ARAARA

4.1 Gahee Marii hiika qabeessa Garee Gidduutti raawwatamu

Mariin hiika qabu gareewwan gidduutti keessumaa hawaasa amantii, amantaa ykn aadaa adda addaa qaban giddutti taasifamuun dhiphina ykn shakkii umamu hir'isuuf ni gargaara.

Walqunnamtiin gareewwan gidduutti bu'aa qabeessa ta'ee dhabamuu fi walirraa adda bahuun yeroo baay'ee waldhabdee gareewwan gidduutti uumamuuf gumaacha guddaa kan qaban ta'uun ni beekkama. Haalli kun diinummaa, loogii, haasaa jibbiinsaa fi Miidhaaf kakaasuun akka danda'amu taasisa – kun keessumaa seenaan walsodaa gareewwan gidduutti jiru hammaate yeroo jirutti kan muudatuudha.

Seenaa bu'uura yaadaa

Seenaa armaan gadii dubbisaatii daangaa fi dandeettii walgahii marii

irratti mari'adhaa.

Haala hawaasummaa addaa waldhabdeen boodaa irraatti gareen dargagg

Oromoo fi sabootaa biroo ta'an kudha lama waan ajjeffamaniif Dukkaana/suuqii qabeenyummaan isaanii kan saba oromoo ta'ee barbadeessun haaloo ba'uu barbaadan dhaabsisaniiru. Walitti bu'iinsa kana keessatti namoonnii kumaatan Lakka'amaan magaalaa Buraayyuu naannoo Oromiyaa Itiyoophiyaa magaalaa guddoo Finfinnee irraa xiqqoo fagaattee argamtu irraa buqqa'aniiru. Gareen dargaggootaa Arbaa Miincii, Gaamoo Gofaa, kutaa Lixa Itoophiyaa keessatti argamaan sochii haleellaa iddoo daldalaa/ Suuqii qabeenyummaan isaanii kan saba Oromoo ta'ee fi magalaa Arbaa Miincii keessaatti argamaan irratti xiyyeeffate haaloo ba'uuf tarkaanfii yeroo fudhatan maanguddoonni Gaamoo marga jidhaa/ lallisaa qabatanii lafatti jilbeenfatani dargaggoonni iddoo daldala/ suuqii qabeenyummaan isaanii kan saba Oromoo ta'e akka hin barbadeessineef kadhachuuf gidduu seenuudhaan maanguddoonni miidhaan akka hin qaqqabne taasisaniiru. Lammiileen Itiyoophiyaa baay'een isaanii oguummaa Jaarsolii gaamoo raajeffachuun namoota baay'eedhaan akka seenaa bu'aa qabeessaatti lakka'ameera. (UNESCO, 2020)

- Ergaa nagaa, wal danda'uu, wal keessummessuu fi wal kabajuu babal'isuu.
- Keessattuu marii guddisuu fi taateewwan waliin jireenya, nageenya ijaaruu keessummeessuudhaan waldhabdee hawaasa gidduu jiru hir'isuuf tarkaanfii fudhachuu.
- Ergaa gaarii toora intarneetii fi gama intarneetii alaatiin tamsaasu. Yeroo danda'ametti ergaawwan nageenyaa qooqaa fi afaanota naannootiin babal'isaa.
- Gabaasa ibsaa fi labsii amantii, hawaasaa fi hoggantootaa sabaa fi aangawoota kakaasuu balaaleffachuu fi/ykn ergaa filannoo qopheessuu dabarsuu fi akkaasumaas namoota hundaa qaqqabsiisuu.
- Dargaggoota hirmaachisuun hir'ina haqummaa, ijaarsaa nageenyaa fi rakkolee karaa nagaa furuuf akka yaalan gochuu.
- Wanti dargaggoonni dubbatan kan nama rifachiisu ykn falmisiisaa yoo ta'e illee komii isaanii dhaggeeffachuu fi furmaata kennuu.
- "Ambaasaaddaroota dargaggootaa" adda baasuun leenjisuun, qooda fudhattoota cimoo fi barsiisota hiriyyaa isaanii irraatti hojjetan adda baasuun leenjisuun bu'uura waldhabdee fi miidhaa hamaa sababa waldhabdeen dhuufu hambisuu.

4.3 Yaada Imaammataa

- **Barnoota:** Eenyummaa lammiileen Itiyoophiyaa adda addaa fi seenaa waliin qaban irratti hubannoo uumuu.
- **Waltajjiwwan Marii:** Iddoowwan walqunnamtii fi wal hubannoo gareewwan gidduutti uumuu.
- **Dambii Haasaa Jibbiinsaa:** Seerota haasawa jibbiinsaa fi loogii irratti bahan hojiirra oolchuu fi cimsuu.
- **Teeknooloojii fayyadamuu:** Waldhabdee dafanii adda baasuu fi furuuf meeshaalee dijitaalaa fayyadamuu.
- **Maloota Aadaa Deeggaruu:** Hojimaata aadaa waldhabdee ittiin hiikan cimsuu fi ammayyeessuun.

dhiphina sammuu fi waa’ee miidhaa nurra gahee dhiphachuu fiduu danda’a. Akkuma ogeeyyiin xiin-sammuu amananitti haasaan jibbiinsaas miira namootaa fi akkaataa namoota birootiif deebii itti kennan jijjiiruu danda’a. Innis bu’uura hubannoo namoota dhuunfaa irratti dhiibbaa kan uumu yoo ta’u amantaa fi amala miidhaa geessisu bocuu danda’a. Haasaan jibbiinsaa adda durummaan karaa miidiyaatiin yeroo bal’inaan babal’atu gara waldhabdee garee, loogii fi Miidhaatti guddachuu danda’a, kunis namoota dhuunfaa fi hawaasa irratti miidhaa guddaa geessisuu danda’a.

2.1 Yaada Jallisuu/waan yaadameef irraa maqsuu

Yeroo baay’ee keessumaa yeroo waldhabdee fi isa boodaa haasan jibbiinsaa yoo babala’ate yaadni keenya maquu danda’a. Akkaataawwan kana hubachuun keenya raawwii keenya hubachuu fi karaa fayya qabeessa ta’een yaaduu akka jalqabnuuf nu gargaaruu danda’a. Haalootni yaada faallaa beekamoo ta’an muraasni kanneen armaan gadiiti:

HAALAA YAADOOTAA FAALLAAN HUBACHUU	IBSA	FAKKEENYA (DUBBII JIBBIINSAA HAMMATU)	YAADA FILANNOO
HUNDAA AKKA TOKKO ILAALUU	Wanta tokko ykn muuraasa irraatti hundaa’uun ilaalchaa badaa bal’aa qabaachuu	“Oduu waa’ee garee tokko keessaa namni tokko yakkaa hojjechuu isaan gabaasuu nan arge. Hundi isaanii yakkamtootadha.”	"Kun taatee adda baafame tokko ture. Garee sana keessa namni hundi amala walfakkaatu qaba jedhanii fudhachuun haqa qabeessaa fi sirrii miti. Namoonni namoota dhuunfaa gochaa fi amantaa adda addaa qabanidha."
KAALLATTIN YAADA GUDUUNFAA KENNUU (SAMMUU NAMAA DUBBISUU)	Namoonni wanta yaadan akka bektutti tilmaamuu keessumaayyuu ragaa gahaa malee ilaalchi namootaa badaa ta’etti yaaduu	“Akkasitti na ilaalaa kan jiran sababii namoota akka kootii jibbaniifidha”	“Sababa guutumatti adda ta’eef na ilaaluu danda’u. Yaada isaanii hin beeku akkasumaas waan hamaa yaaduun faayidaa hin qabu.”

YAADAA KALLATTII TOKKOTTI FUDHACHUU (YAADAA HAALLUU GURRAACHAA FI ADII)	Namootaa fi wantoota haala gadi fagoo ta’een yaaduu	“Ati nu waajjin ta’uu ykn faallaa keenya ta’uu qabda, waa’ee garee garee kana wantan ani jedhu hundaa yoo hin fudhatiin, isaan gargaaruu qabda ”	"Addunyaan walxaxaa dha, namoonni ilaalchaa fi sadarkaa waliigaltee ykn waliigaltee dhabuu adda addaa qabaachuu danda’u. Ilaalcha adda addaa guutummaatti osoo hin deeggarin hubachuun ni danda’ama."
RAMADDII	Odeeffannoo daangeffame ykn ilaalcha dogoggoraa irratti hundaa’uun namoota dhuunfaa ykn garee guutuuf maqaa murtaa’e, hamaa ta’e kennuu.	“Hundii isaanii akkasi [ramaddii tuffachuu]”	"Ramaddiin akkasii namummaa dhuunfaa fi garaagarummaa garee sana keessa jiru tuffachuun garmalee salphisuudha. Namoonni ramaddii kamiyyuu irraa ni caalu."
MIIRAAN SABABEESSUU	Sababa qabatamaa osoo hin qabaatin miirri hamaan keenya ha		

Mammaaksawwan Afaan Amhaaraa

MAMMAAKSAWWAN	HIIKKAA GARA AFAAN OROMOO	IBSA JECHAMICHAA
ሴት ልጅ ወደ ማጀት ወንድ ልጅ ወደ ችሎት	Dubartoonni gara hojii mana dhiirri gara hojii alaa	Aadaa Gahee saalaa itti gaafatamummaa mana keessaa dubartootaaf ramadu, dhiirota akka hirmaattoota sochii jireenya hawaasumma keessatti ejjennoo akka qaban calaqqisiisuudha.
ሴት ብታውቅ በወንድ ያልቅ	Dubartiin beekumsaa qabatuus dhiirri yoo bulche irraa caala	Dandeettii fi muuxannoo dubartiin qabdu ilaallachaa keessaa osoo hin galchiin ilaalcha hawaasaa angoo fi dandeettii dubartii caalaa dhiirri akka qabu ibsuudha
ሴትን ያመነ ጉም የዘገነ	Dubartii amanuun akka duumeessa samii keessaa hammaaruuti	Ilaalcha dubartiin kan bu'aa hin abnee fi amanuuf kan ulfaatuu ta'uu ibsuudha
ሴትና አህያ በዱላ	Dubartii fi harreen uleedhaan qajeelfamu	Ilaalcha aadaa dubartiin akkuma harreen too'atamtuutti, to'annoon ykn angoon qajeelfamuu akka qaban ibsuudha.
ሴታሴት	Dhaltuu	Sobaa fi hir'inaa angoo bulchuu kan ibsuudha.
የሴት ልጅ	Dhala Dubaraa	Amaloota Daa'ima kan akka rakkoo uumaa, adda ta'ee, faayidaa hin qabnee ykn amala badaa fa'aa ibsuuf
ሴት ሲበዛ ጎምን ጠነዛ	Dubartiin baay'atee ittoo balleessiti	Dubartoonni baay'een yoo walitti qabaman hojii nyaata qopheessuu sirnaan hojachuuf xiyyeeffannoo kennuu caalaa walitti haasa'u.

Mammaaksawwan Afaan Tigriffaa

MAMMAAKSAWWAN	HIIKKAA GARA AFAAN OROMOO	IBSA MAMMAAKSAA
ሰበይቲ እንተዘይፈለጠትውን ፈለጥ ትወልድ	Dubartiin beekaa dahuu dandeessii garu ofii isheetiin gonkumaa beektuu miti	Dubartiin beekaa dahuu dandeessii garuu akka beektutti hin ilaallamtu. Dubartiin namoota beekumsa qaban deessus yeroo hunda dhiirii dubartii irraa beekumsaa caalaa akka qabu ibsa.
ሰበይትካን ዳዊትካን ኣብ ኩርኩዕትኻ	Dubartii fi Daawitiin/ kitaaba kadhaannaa/ boobaa jalatti qabatamu	Galeen kun dubartii fi kitaabnii kadhannaa (Daawitiin) mana keessaa ka'amu akka qaban kan akeeku yoo ta'u dubartoonnii mana turuu akka qabanii fi galmeen kadhannaa/daawitiin/ kan dhuunfaa fi hawaasaa akka hin qoodamne kan ibsuudha.
ሰበይቲን ኣይሰብን ኣድጊን ኣይገንዘብን	Akkuma harreen qabeenyaa hin taane dubartiiniis namaa miti.	Akkumaa harree dubartiin akka namaa guutuutti kan hin ilaallamne ta'uu kan ibsu yoo ta'u jechamnii kun qabiyyee nama salphisuu, dhiirri angoo isaan irraatti akka qabu fi dubartiin akka gadii aantuu taate kan agarsiisuudha.
ለባም ሰበይትን ወርቁ ፀድፍን የለን	Akkuma warqii qilee irraa argachuun hin danda'amne dubartii beektuu argachuun hin danda'amu.	Jecha hamaa fi duubattii hafa il

